

גיליון מס' 4

ברכות כ"ג-כ"ט

כ"ט סבת – ו' שבט, שבוע פרשת בא, תש"פ

תפילה קצרה וחובת תפילה (ברכות כז ע"ב – ל ע"א)

מי שנמצא במקום סכנה מתפלל תפילה קצרה. ראשונים עסקו בשאלה מדוע תקנו לנמצא במקום סכנה להתפלל תפילה קצרה, והאם מי שהתפלל תפילה קצרה יצא ידי חובת תפילה מהתורה או לא, ומה המשמעות שעליו להתפלל שוב כשהגיע לביתו או למקום יישוב ועדין לא עבר הזמן. נעמוד על דברי הרמב"ם בסוגיה ובהתאמה לעמדתו בנוגע לחובת תפילה בכלל.

א. ההולך במקום סכנה מתפלל תפילה קצרה

ברכות כז ע"ב

משנה... רבי יהושע אומר: ההולך במקום סכנה מתפלל תפלה קצרה, ואומר: הושע ה' את עמך את שארית ישראל, בכל פרשת העבור יהיו צרכיהם לפניך, ברוך אתה ה' שומע תפלה. בגמרא הובאה תוספתא (ברכות ג, ז), ובה תפילות קצרות של תנאים אחרים אותם יש להתפלל במצב של סכנה.

ברכות כט ע"ב – ל ע"א

תנו רבנן: המהלך במקום גדודי חיה ולסטים מתפלל תפלה קצרה. ואיזה היא תפלה קצרה? רבי אליעזר אומר: עשה רצונך בשמים ממעל ותן נחת רוח ליראיך מתחת והטוב בעיניך עשה, ברוך אתה ה' שומע תפלה.

רבי יהושע אומר: שמע שועת עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם, ברוך אתה ה' שומע תפלה. רבי אלעזר ברבי צדוק אומר: שמע צעקת עמך ישראל ועשה מהרה בקשתם, ברוך אתה ה' שומע תפלה. אחרים אומרים: צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה, ברוך אתה ה' שומע תפלה. אמר רב הונא: הלכה כאחרים.

...בתפלה קצרה - לא בעי לצלויי לא שלוש קמיתא ולא שלוש בתרייתא, וכי מטי לביתיה בעי למהדר לצלויי. ... תפלה קצרה - בין מעומד בין מהלך.

• מה המשותף והשונה בין התפילות הקצרות של התנאים? [להרחבה: הרב יוסף דב סולוביצ'יק,

שיעורים לזכר אבא מארי ז"ל, חלק ב, עמ' מח-נ]

ב.מי שהתפלל תפילה קצרה - יצא או לא יצא ידי חובת תפילה

ראשונים ואחרונים עסקו בשאלה מדוע מי שהתפלל תפילה קצרה בעת סכנה צריך לשוב ולהתפלל בעת שהגיעו לביתם או למקום יישוב, ומה היה הערך של התפילה הקצרה? להלן דברי הרא"ה וכן דברי המשנה ברורה בענין מי שהתפלל תפילה קצרה.

הרא"ה, ברכות ל ע"א

כי אמרינן בתפלה קצרה דכי מטי לביתיה בעי למהדר ולצלווי, אפילו עבר זמן תפלה קאמרינן, דכיון דאניס הוה ליה כטעה דיש לו תשלומין, ומיהו לעולם אית ליה לצלווי צלותא דחובת שעתיה ברישא. ...תפלה קצרה, והיא במקום סכנה שאין דעתו מיושבת עליו כלל, וכדי שלא ילך בלא תפלה כלל תקנוה. ואינה עולה לו כלל, והיא אף במהלך.

משנה ברורה סימן קי ס"ק טו

אף דהתפלל התפילה קצרה, כמאן דליתא דמיא לענין עצם מצות תפילה, וחייב להשלימה בתפילה הסמוכה וכדלעיל בסימן ק"ח. והיינו דוקא אם מה שלא חזר והתפלל היה בשגגה שלא היה יודע שחייב לחזור ולהתפלל, או מחמת שכחה, או שכלה הזמן בדרך ולא היה יכול להתפלל בבואו לביתו. אבל אם במזיד לא התפלל הרי הוא מעוות שאינו יכול לתקן. ואם עבר זמן שני תפילות בדרך והוצרך להתפלל תפילה קצרה, אין תשלומין לתפלה ראשונה.

- ע"פ הרא"ה מדוע תקנו למי שנמצא במקום סכנה שיתפלל תפילה קצרה?
- הסבר את משמעות דברי המשנה ברורה בנוגע לערכה של תפילת קצרה למול חובת תפילה: "אף דהתפלל התפילה קצרה, כמאן דליתא דמיא לענין עצם מצות תפילה".

הרמב"ם סובר אחרת. נעיין בדברי הרמב"ם ובפרוש האור שמח לדבריו.

רמב"ם הלכות תפילה ד, יט

היה מהלך במקום סכנה, כגון מקום גדודי חיות ולסטים, והגיע זמן תפלה מתפלל ברכה אחת, וזו היא: "צרכי עמך ישראל מרובים ודעתם קצרה. יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה והטוב בעיניך עשה. ברוך אתה ה' שומע תפלה". ומתפלל אותה בדרך כשהוא מהלך. ואם יכול לעמוד עומד. וכשהוא מגיע לישוב ותתקרב דעתו חוזר ומתפלל תפלה כתקנתה תשעה עשר ברכות.

הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, אור שמח, הלכות תפילה ד, יט

"וכשהוא מגיע לישוב ותתקרב דעתו חוזר ומתפלל תפלה כתקנתה". קיצר רבינו. ובפירוש המשנה (ברכות פ"ד מ"ד), וכשמגיע לישוב ונשאר זמן שאפשר בו למלאות חסרון התפלה, יתפלל אותה כראוי. דייק האם שהה בדרך עד שעבר זמן התפלה. הגם דבשכח ולא התפלל חוזר ומתפלל, כאן שכבר התפלל תפלה קצרה במקום שהיה אנוס אינו צריך לחזור ולהתפלל אם כבר עבר זמן התפלה. ...וזוה כלל רבינו בלשון "כתקנתה", שזה על התפלה בזמנה, כמו שדייק לעיל פ"ג הלכה א', "מצוה מדבריהם להתפלל אותה בזמנה כמו שתקנו לנו חכמינו". כו', ודו"ק היטב.

- על פי האור שמח, אם עבר הזמן ואותו אדם שהתפלל תפילה קצרה במקום סכנה, לא הספיק להתפלל תפילה כתקנה. האם יצטרך להתפלל תשלומין? מדוע?
- הרב יוסף קאפח (רמב"ם שם), העיר שאין יסוד לדיוקו של האור שמח בדברי הרמב"ם. הסבר מדוע, ובסס את תשובתך על לשונו של הרמב"ם.

ג. רמב"ם: תפילה קצרה - חובת תפילה מהתורה בכל יום

הרמב"ם בתחילת הלכות תפילה הסביר מה היא חובת התפילה ואלו הלכות נוספות בהלכות תפילה הם חובה דרבנן. הכסף משנה השתמש במונח "תפילה קצרה" כדי להסביר את עמדתו של הרמב"ם בנוגע לחובת התפילה מהתורה. ספר החינוך קישר את באופן ישיר את חובת התפילה מהתורה עם התקנה לומר תפילה קצרה במקום סכנה.

רמב"ם הלכות תפילה א, א

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר "ועבדתם את ה' אלהיכם" (שמות כג, כה). מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפלה, שנאמר "ולעבדו בכל לבבכם" (דברים יא, יג). אמרו חכמים: אי זו היא עבודה שבלב? זו תפלה (מכילתא דרשב"י, שמות שם). ואין מנין התפלות מן התורה, ואין משגה [=נוסח] התפלה הזאת מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע מן התורה.

הרב יוסף קארו, כסף משנה הלכות תפילה א, א

ואין משנה התפלה הזאת מן התורה. כלומר מטבע התפלה הזאת, והוא מלשון "ושננתם" (דברים ו, ז). אלא באי זה נוסח שיזדמן לאדם בו.

[א] ומעתה מה שאמרו (ברכות כב ע"ב) בבעל קרי שאינו מתפלל, היינו שאינו מתפלל תפלה זו בנוסח זה שלש פעמים ביום, אבל אומר הוא לעצמו תפלה קצרה פעם אחת ביום.

[ב] ...אפשר לומר דלא אמרו "ספק התפלל ספק לא התפלל", אינו חוזר ומתפלל" (ברכות כא ע"א) היינו דוקא כשלא נסתפק לו בכל תפלות היום ההוא, אבל אם נסתפק לו כן חוזר ומתפלל. ואפילו אם נאמר דבנסתפק בכל תפלות היום נמי פטור, יש לומר דמתפלל תפלה קצרה.

וכן רב יהודה לא הוה מצלי תפלה גמורה ג' פעמים ביום [ראש השנה לה ע"א] אבל בכל יום היה מתפלל תפלה קצרה ע"פ הדרך שכתבתי.

ולא הוצרכו להזכיר תפלה קצרה זו בגמרא להיות הדבר פשוט שלא תיעקר מצוה דאורייתא ממקומה. כך נראה לי ליישב דעת רבינו.

- הסבר את שלושת המקורות שציין הכסף משנה (שני מקורות כבר נלמדו בדפים הקודמים של המסכת), ואת הטענה שמהם ניתן ללמוד שמי שמתפלל תפילה כלשהי גם אם היא קצרה באורכה, מקיים מצוות תפילה מהתורה.

ספר החינוך מצוה תלג – מצוות תפילה

הרמב"ם ז"ל בעצמו כתב שאין מנין התפלות ולא מטבע התפלה מן התורה, ואין לתפלה זמן קבוע ביום מן התורה, אבל מכל מקום חיוב התורה הוא להתחנן לאל בכל יום ולהודות לפניו כי כל הממשלה אליו והיכולת להשלים כל בקשה, ע"כ. ומן הדומה כי בהיות עיקר מצות התורה בכך ולא יותר, תקנו זכרונם לברכה למי שהוא במקום סכנה ואינו יכול לעמוד ולכוין תפלה, כדי לצאת ידי חובתו במצות התורה לומר "צרכי עמך ישראל מרובין" וכו', כמו שבא במסכת ברכות [כ"ט ע"ב].

- לפי ספר החינוך, מדוע אדם שמתפלל תפילה קצרה במקום סכנה, יוצא ידי חובת תפילה מהתורה בתפילתו הקצרה?
- בגמרא נאמר "וכי מטי לביתיה בעי למהדר לצלווי", והרמב"ם (הל' תפילה ד, יט) כתב: "וכשהוא מגיע לישוב ותתקרקר דעתו חוזר ומתפלל תפלה כתקנתה תשעה עשר ברכות".
מדוע על המתפלל תפילה קצרה במקום סכנה לחזור ולהתפלל כשהוא מגיע לביתו?

ד. גם תפלת הבינונו מוגדרת כתפילה קצרה

בתחילת המסכת מסופר שאליהו הנביא אמר לרי' יוסי שהיה עליו להתפלל תפילה קצרה, על אף שרי' יוסי לא היה במקום סכנה. רש"י (וכן תוס' שם וראשונים אחרים) פירשו שכוונת אליהו הנביא היתה לתפילת הבינונו. נשוב ונעיין בגמרא ובדברי רש"י והמאירי.

ברכות ג ע"א

תניא. אמר רבי יוסי: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ונכנסתי לחורבה אחת מחורבות ירושלים להתפלל בא אליהו זכור לטוב ושמר לי על הפתח (והמתין לי) עד שסיימתי תפילתי.
לאחר שסיימתי תפילתי אמר לי: שלום עליך רבי. ואמרתי לו: שלום עליך רבי ומורי.
ואמר לי: בני מפני מה נכנסת לחורבה זו? ואמרתי לו: להתפלל.
ואמר לי: היה לך להתפלל בדרך. ואמרתי לו: מתירא הייתי שמא יפסיקו בי עוברי דרכים.
ואמר לי: היה לך להתפלל תפלה קצרה. ואותה שעה למדתי ממנו שלשה דברים: [א] למדתי שאין נכנסין לחורבה [ב] ולמדתי שמתפללין בדרך. [ג] ולמדתי שהמתפלל בדרך מתפלל תפלה קצרה.

רש"י ברכות ג ע"א

תפלה קצרה - הבינונו, ולקמן מפרש לה בפרק תפלת השחר (דף כ"ט א').

הרב מנחם המאירי, ברכות יא ע"א

היה לך להתפלל תפלה קצרה - שלא על קצרה ממש נאמרה אלא על הביננו. ואף על פי שאינה קצרה כל כך, מכל מקום לגבי שמונה עשרה קצרה היא.

- הסבר על פי מה הסיק ר' יוסי את אותם שלושה לימודים מדברי אליהו הנביא.
- ע"פ המאירי, הסבר מדוע גם תפילת הביננו יכולה להיות מוגדרת כתפילה קצרה?
- ע"פ הרמב"ם (הל' תפילה א, א) שהובא לט"ל, הסבר את דברי אליהו הנביא: "היה לך להתפלל תפילה קצרה".

הלכה למעשה

שולחן ערוך אורח חיים הלכות תפלה סימן קי סעיף ג

ההולך במקום גדודי חיה ולסטים, מתפלל: צרכי עמך מרובים וכו', ואינו צריך לא לג' ראשונות ולא לג' אחרונות; ומתפלל אותה בדרך כשהוא מהלך, ואם יכול לעמוד עומד, וכשיגיע לישוב ותתקרב דעתו, חוזר ומתפלל תפלת י"ח ברכות רמ"א: ואם לא חזר להתפלל, הוי כאילו שכח להתפלל לגמרי, ונתבאר לעיל סי' ק"ח (כן משמע בבית יוסף).

הרבנות הצבאית הראשית, קיצור תורת המחנה - הנחיות הלכתיות לשגרה חירום

ומצבי לחימה, עמ' 63

חייל העוסק בפעילות צבאית מתמשכת, ואין בידו להתפלל, פטור מתפילה. ומכל מקום ראוי שיאמר "שמע ישראל", ו"ברוך שם כבוד", וכן שיתפלל פעם ביום תפילה קצרה (אפילו בלשונו), הכוללת שבח והודאה (כגון שיאמר: "מזמור שיר חנוכצת הבית לדוד" - תהילים ל).

המהלך במקום סכנה ואינו יכול להתפלל, יאמר: "צרכי עמך ישראל מרובין ודעתם קצרה יהי רצון מלפניך ה' אלהינו שתתן לכל אחד ואחד כדי פרנסתו ולכל גויה וגויה די מחסורה, ברוך אתה ה' שומע תפלה", ואם יתאפשר לו יתפלל לאחר זמן.

לעיל הובאו דברי הרמב"ם (הלכות תפילה א, א): "מצות עשה להתפלל בכל יום", וכך כתב גם בספר המצוות (מצווה ה). הרמב"ך חלק עליו. להלן דברי הרמב"ן וביאורו של הראיה קוק לדבריהם.

רמב"ן ספר המצוות מצווה ה'

כל ענין התפילה אין חובה כלל, אבל הוא ממדת חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו... שמכלל העבודה שנלמוד תורה ושנתפלל אליו בעת הצרות ותהיינה עינינו ולבנו אליו לבדו כעני עבדים אל יד אדוניהם.

הראי"ה קוק, שו"ת אורח משפט אורח חיים סימן טו [עולת ראייה א, עמ' כה, קס-

קסא]

נלע"ד דמצינו ב' ענינים בתפילה. דעת הרמב"ם בספר המצוות [מצוות עשה ה'] ובחיבורו [הל' תפילה א, א] דמצות עשה להתפלל בכל יום, ומייתי לה מדרשת חז"ל. ודעת הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות [מצווה ה] דמצות התפילה שהיא מהמנין הוא להתפלל בעת הצרה, ולא בכל יום.

ולעניות דעתי שיקויים פלוגתתם בענין ההסברה בענין התרי"ג, ומכל מקום לענין חיובא אלו ואלו דברי אלקים חיים. די'ש באמת חובה עלינו להתפלל, וזה החיוב אין תכליתו להשיג דבר כי אם להיות דבקים בשם ית' ולזכור אותו, וכמו שכותב הרמב"ם ז"ל במורה נבוכים [ג, לה, נד] בטעם התפילה, "...מ"מ יש לומר שיסוד הכללי הוא זכרון האל ברוך הוא כדברי הרמב"ם, וכל התיקונים הפרטיים הם תולדות טובות מסובבות מזכרונו ברוך הוא, שהוא כולל כל הטוב ועמו מקור חיים.

אמנם שורש חיוב התפילה שבעת צרה [=ע"פ הרמב"ן] תכליתה היא הסרת הצרה, והרי זה רצון הבורא יתברך שנשתדל בהסרת הצרה שלא תבוא, ע"י תפילה מלפניו.